

De Kreuzersonate

Rob van Es

De Kreuzersonate

MORELE KRITIEK ALS INSPIRATIEBRON

BRAVE NEW BOOKS

‘Na het ontwaken gaan mijn gedachten onmiddellijk naar jou, mijn onsterfelijke geliefde.’

Ludwig van Beethoven (1812)

‘Beethoven krabbelt op zijn manuscript: Sonate Mulattica. Met als toevoeging: voor Brischdauer, een gekke man en een mulatto componist.’

Emmanuel Dongala (2017)

‘Mijn jaloezie trok onze liefde die aan duizend en een dingen zat vastgeknoopt los en maakt er een wolk heen en weer schietende steekvliegen van.’

Margriet de Moor (2001)

‘Beethoven overweegt compensatie: misschien een nieuwe sonate?’

Dieter Kühn (1989)

‘... omdat ik me niet wil schikken in de terugkeer naar de oude situatie. Ik heb de plicht zo te leven dat ik mezelf kan respecteren.’

Mrs. James Gregor (1894)

Lev voelt zich niet goed. ‘Ik vermoed dat hij een depressie voelt opkomen. Of religie. Het was moeilijk te zeggen wat erger was.’

Judith Armstrong (2011)

‘Als een getrouwde vrouw verliefd wordt op een ander, dan is dat bijna altijd de schuld van de echtgenoot.’

Sofja Behrs (1893)

‘Ze speelden de Kreutzer-sonate van Beethoven. Kent u het eerste Presto? Ként u het?!’

Lev Tolstoj (1889)

‘Mijn liefde voor Kamila is een fantasiewereld, maar ik heb die verbeelding even hard nodig als licht of water.’

Leos̄ Janaček (1920)

‘Hij voelt zich vernederd want hij moet als volleerd pianist doorgaan voor een chauffeur die nog geen drie noten kan spelen.’

Andreï Makine (2002)

‘Mulatto Sonata, werkelijk! Ik zou mijn muziek eerder opdragen aan een muilezel.’

Rita Dove (2009)

Hij bekijkt de foto. ‘Hij zou op dat moment durven zweren dat het de rug van zijn vrouw was.’

Sayed Kashua (2010)

© 2026 Rob van Es Amstelveen

Brave New Books B.V

Vormgeving en opmaak: Justus Bottenheft

Afbeelding omslag: Joseph DeCamp (1858-1923),
The Kreutzer Sonata (The Violinist II), 1912

ISBN 978 94 6538 612 6

NUR 801

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden vervaelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Auteursrecht ten aanzien van tekst- en datamining en machinelearning is nadrukkelijk voorbehouden.

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher. No part of this publication may be reproduced in the context of text and data mining for any other purpose which is not expressly permitted by law without permission of the publisher.

De auteur heeft getracht alle rechthebbenden op copyright van afbeeldingen te bereiken. Zij die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op deze rechten, kunnen zich wenden tot de auteur.

VOORWOORD

De Kreutzer-sonate is een muziekstuk voor piano en viool van Beethoven. Op de première werd de viool gespeeld door een man naar wie de sonate zou worden vernoemd, maar Kreutzer heette hij niet.

De Kreutzer-sonate is een novelle van Tolstoj. Daarin wordt het stuk van Beethoven gespeeld door een pianiste en een jongeman op viool. Is die jongeman de geheime minnaar van de pianiste? Zij komt niet aan het woord terwijl de jaloezie van haar man gevaarlijke vormen aanneemt.

De Kreutzer-sonate is het eerste strijkkwartet van Janáček. De eerste viool in dat kwartet zou de vrouwenstem moeten zijn die in de novelle van Tolstoj ontbreekt. Wie het kwartet hoort, ervaart vooral oplopende spanningen tussen de instrumenten.

Dit zijn de *drie klassieke Kreutzer-sonates*. Over de novelle van Tolstoj is direct commotie. Ruim een eeuw later neemt die kritiek toe, nu ook op Beethoven en op Janáček. In alle gevallen gaat die kritiek niet over de kwaliteit van de kunstwerken, maar over de moraal van de kunstenaars. Die inspireert anderen tot het schrijven van een eigen kritische tekst. Zo komt de *Kreutzer-sonate als bron van morele kritiek* tot stand. Die kritiek komt tot ons in de vorm van een roman, een biografie, een toneelstuk of een gedicht.

De Kreutzer-sonate leeft dus voort, maar heeft ook een andere functie gekregen: van kunstbeleving naar kritische inspiratie. Die functieverandering is de stimulans geweest om dit boek te schrijven. Daar was nader onderzoek voor nodig en anderen hielpen daarbij. Dank aan Erik-Jan Wervelman en Manon Tuynman voor hun opmerkingen over viool spelen. Kees Koelmans en Emanuel Overbeeke dank voor de tijd die zij vrij maakten om te praten over de stijl en de techniek van de violist Rodolphe Kreutzer. En dank aan Roos Hermans, Koos Hennephof en Jan Heutink voor hun kanttekeningen bij de ruwe versie van dit boek.

Uiteindelijk is die ruwe versie geëvolueerd tot een strakke tekst in de stijl van mijn eerdere boeken: over diagnosticeren, over ethiek en over emotionele integriteit, zie daarvoor www.robvanes.com.

INHOUD

Voorwoord	7
Inleiding met onderzoeksvragen	11
1 De violist Rodolphe Kreutzer	17

DEEL I DE DRIE KLASSIEKE KREUTZERTONATES

23

BEETHOVEN

TOLSTOJ

JANÁČEK

2 Ludwig van Beethoven en George Bridgetower	25
3 Lev Tolstoj, zijn novelle en moraal	37
4 Leoš Janáček, het strijkkwartet en zijn muze	47

DEEL II DE KREUTZERTONATE ALS BRON VAN MORELE KRITIEK

57

THEMA 1 *Jaloezie*

5 Andreï Makine en Margriet de Moor	59
6 Sayed Kashua en Laura Wade	69

THEMA 2 *Seksisme*

7 Sofja Behrs en Judith Armstrong	81
8 Mrs. James Gregor, Josephine Brunsvik en Zdenka Schulz	93

THEMA 3 *Racisme*

9	Dieter Kühn en Rita Dove	103
10	Emmanuel Dongala en Chevalier de Saint-Georges	115
	Conclusie: beantwoording onderzoeksvragen	125
11	Slotakkoord: meer inspiratie door de Kreutzersonate	135
	Excursie: Othello als basis voor de drie kritische thema's	145
	Bronnen	155

INLEIDING MET ONDERZOEKSVRAGEN

Aan het eind van de twintigste eeuw leeft de aandacht voor de klassieke Kreutzer-sonates op. Daar zijn drie aanleidingen toe. Allereerst de publicatie van het achtergehouden werk van Sofja Behrs in het Engels, Duits en deels in het Nederlands. Daarnaast de oplevende aandacht voor persoon en werk van violist George Bridgetower, die ‘zijn’ sonate afgenomen zag, terwijl hij zo’n inspiratie was voor Beethoven. En tenslotte het groeiende inzicht dat de obsessieve jaloezie waarover Tolstoj schrijft in *De Kreutzer-sonate* niet dezelfde jaloezie is als die van *Othello*, het klassieke stuk over obsessieve jaloezie van Shakespeare. Die drie aanleidingen vormen de aanzet voor dit boek. Het idee is het hele verhaal te vertellen over de Kreutzer-sonate vanaf violist Kreutzer in Wenen (1798) tot en met de roman van Emmanuel Dongala over Bridgetower (2017). En daarbij duidelijk te maken op welke wijze kritische schrijvers hun inspiratie vonden in de drie klassieke Kreutzer-sonates.

Historische en kritische Kreutzer-sonate

In een historisch perspectief op de drie klassieke Kreutzer-sonates zien we dat de vioolsonate van Beethoven in ruim veertig jaar geleidelijk uitgroeit tot een bekend werk op de Europese podia. Het strijkkwartet van Janáček heeft al na vier jaar een première in New York. De novelle van Tolstoj werd veel sneller bekend. Binnen vier weken waren er versies in het Engels, Duits en Frans, en vond de internationale distributie plaats. Er was brede publieke aandacht voor de novelle. De omstreden opvattingen van de hoofdpersoon over huwelijk en jaloezie veroorzaakten commotie onder de lezers. Over deze historische periode gaan de hoofdstukken 1 tot en met 4: De klassieke Kreutzer-sonates.

Nieuwe achtergrondstudies en biografieën maken meer duidelijk over de stijl van leven van Beethoven, Tolstoj, Janáček en hun naasten. Dit leidt tot morele kritiek in boeken en op het toneel, waarin drie thema’s aan de orde worden gesteld: jaloezie, seksisme en racisme. Daarover gaan de hoofdstukken 5 tot en met 10: De Kreutzer-sonate als bron van morele kritiek.

Op de achtergrond speelt de tragedie *Othello* van Shakespeare. Daar leid ik drie kritische thema's vanaf. Ik onderbouw ze in de Excursie aan het slot van dit boek, maar de belangrijkste inzichten staan al in de volgende paragraaf.

Drie thema's in de kritiek

De tragedie *Othello* (1603) legt de basis voor drie kritische thema's waarmee we de geschiedenis tijdens en na de klassieke Kreutzersonates oppakken en uitwerken.

Othello laat zich manipuleren tot jaloezie. Die wordt obsessief en in een aanval van woede wurgt hij Desdemona. Eenmaal bij zinnen volgt berouw en doodt hij zichzelf. Die gemanipuleerde waan van jaloersheid is bekend komen te staan als het *Othello-syndroom*. Dat is het eerste thema van Deel II: Jaloezie. Desdemona is een welsprekende vrouw, dat blijkt uit de eerste twee bedrijven van *Othello*. Daarna vervaagt zij op de achtergrond. Uiteindelijk is ze niet meer dan een passief object in de tragedie van haar man. We moeten aan het slot met hem medelijden hebben en niet met haar, terwijl zij ten onrechte verdacht wordt en uiteindelijk zelfs vermoord. Dat is het tweede thema van Deel II: Seksisme. In de toneelwereld en later in de filmwereld wordt de rol van *Othello* gespeeld door een witte acteur *in black face*. Pas in 1826 speelt de eerste zwarte acteur *Othello* op toneel. In 1962 speelt de eerste zwarte acteur *Othello* in een art-house film. De eerste verfilming voor een groot publiek met een zwarte acteur in de hoofdrol is pas in 1995. Dat is het derde thema van Deel II: Racisme. Deze drie thema's (jaloezie, seksisme en racisme) typeren precies de artistieke inspiratie en de morele kritiek, die de klassieke Kreutzersonates opleveren voor 'De Kreutzersonate als bron van morele kritiek'.

Artistieke inspiratie

Het woord inspiratie gebruiken kunstenaars vaak zelf als ze schrijven of praten over hun werk. En dat is interessant, want zij zijn de ervaringsdeskundigen als het gaat om artistieke praktijken. Natuurlijk leggen zij verschillende accenten maar zit er een patroon in hun ervaringen? Musicologe Rosamond Harding verzamelde jarenlang wat schrijvers en musici hebben gezegd over inspiratie in hun werk (1940). Haar bevindingen zijn samen te vatten in vijf termen die een chronologie aangeven: Aanzet, Idee, Associaties, Inspanning en Resultaat. Gezien vanuit de schrijver of componist is dat proces als volgt te parafraseren:

‘Wat ik hoor, lees of zie van een ander geeft mij een aanzet tot een idee dat ik zelf wil uitwerken. Dat leg ik vast via tekeningen, notities of noten. Ik associeer dat idee met andere ideeën en kom zo tot combinaties. Passen die ideeën, gaan ze samen, kan ik hierop variëren? Welke speeltechniek of vertelvorm ga ik gebruiken? Ik werk er een paar uur aan en pak na een pauze het werk weer op. Na een of twee dagen sluit ik het eerste werkdeel af. Dan is er een werkpauze van een aantal dagen tot een reeks maanden. Ik ben met andere dingen bezig maar denk nog herhaaldelijk aan mijn combinatie van ideeën. Ik heb opnieuw associaties en misschien wel betere dan in eerste instantie. Als ik het eerste stuk weer oppak, overweeg ik het opnieuw. Is dit de goede weg of moet ik terug?

Ik maak een keuze en werk flink door op de gekozen weg. Als het grotendeels af is, leg ik het opnieuw weg en neem bewust wat afstand. Na een of twee dagen maak ik het werk af. Ik voel aan wanneer het af is.’

Het zijn vooral de pauzes in 'het werken aan' die voor grote verschillen zorgen. Gemiddeld werken componisten sneller en korter aan een muziekstuk. Schrijvers gebruiken meer tijd en langere pauzes. Zelden komt een werk in één keer tot stand.

Het proces van artistieke inspiratie

De vijf fasen in het proces van artistieke inspiratie zijn als volgt algemeen te omschrijven:

- 1 **Aanzet** Een kunstenaar, een stijl van werken of een enkel kunstwerk zet je aan tot het zélf willen maken van een kunstwerk.
- 2 **Idee** Een idee uit de aanzet brengt je in beweging. Een notie van een verhaal (proza), een verbeelding (schilderij, foto, film) of een stemming (muziek, poëzie). Deze fase van inspiratie is vaak van korte duur, dus bijtijds noteren is nodig.
- 3 **Associaties** Aan dit idee voeg je eigen persoonlijke associaties toe. Zij vormen de rand-ideeën. Daarna controleer je deze associaties. Gaan deze ideeën echt samen? Kloppen ze wel? Kan het nog anders? Je laat idee en associaties liggen rijpen en pakt ze later op. Als het in een keer lukt, werk je ze meteen uit.
- 4 **Inspanning** Je raakt in een staat van geïnspireerd zijn, een houding waarin je verbeelding volop werkt en je op je gevoel en intuïtie vertrouwt. Het is een toestand waarin je rusteloos en gedreven werkt.
- 5 **Resultaat** Je komt tot een artistiek resultaat, tot een nieuw kunstwerk. Als dat geslaagd is, zie je het idee uit de aanzet en je associaties erin terug. Dat is fascinerend voor jezelf en ook voor anderen, die het weer als een aanzet kunnen ervaren.

In dit boek sluit elke bijdrage aan de Kreutzersonate af met een invulling van deze vijf fasen.

Morele kritiek

Van morele kritiek is sprake als die kritiek verwijst naar morele waarden, die niet of onvoldoende worden gerespecteerd in het werk en/of de levensstijl van de kunstenaar. Het gaat over morele waarden als eerlijkheid, gelijkwaardigheid, rechtvaardigheid, respect en moed.

Onderzoeksvragen

1 *Wat zijn de precieze omstandigheden waarin de klassieke Kreutzersonates tot stand komen?*

De eerste vraag wordt onderzocht aan de hand van historische reconstructies van die omstandigheden: Deel I.

2 *Wie laten zich door de morele kritiek op de klassieke Kreutzersonates inspireren tot eigen artistiek werk?*

Het werk van deze geïnspireerden vatten we samen onder een van de drie kritische thema's in Deel II.

3 *Hoe verloopt het proces van artistieke inspiratie?*

Na elk bijdrage worden de vijf fasen van artistieke inspiratie toegepast op het werk van de behandelde componist of schrijver. Die inzichten vormen de rode draad in Deel I en Deel II en worden aan het slot samengevat.

We gaan terug naar de begintijd van de Kreutzersonate in 1803 in Wenen. Kreutzer is de naam die de vioolsonate van Beethoven krijgt. Maar wie is Kreutzer?